

Adalékok az alföldi olvasókörök és népkönyvtárak történetéhez 1890—1914

PAPP IVÁNNÉ

A különböző paraszti rétegek olvasóköreinek és a hivatalos apparátussal szervezett ún. népkönyvtáraknak történetéhez járul hozzá e néhány adalék, mégpedig e két jelentős, egymással ellentétes mozgalomnak 1890—1914-ig terjedő történetéhez.

Nem feladatunk itt e kor történetének mégcsak vázlatos bemutatása sem. Csupán megkíséreljük bemutatni az államnak és az agrárproletariátusnak a könyvtárügy területén folyó küzdelmét, e küzdelem főbb pontjait, s hol nyílt, hol lelezett eszközeit.

Bevezetőképpen pusztán felsoroljuk azokat az egyleteket, olvasóköröket és ún. újságszervezeteket, melyek a századforduló földmunkás mozgalmaival egy lendületben alakultak s melyeket a rendőrség — mint belügyminiszteri jóváhagyást kérő szervezeteket — számontartott. 1902-ben alakult a makói általános munkásönképzőkör, az orosházi földmunkás egylet, a bihardiőszegi munkás egylet, a karcagi népolvasó egylet; nem engedélyezte a B. M. a félegyházi munkás kör, felfüggesztette a békési földművelő munkás egylet és a jászberényi Testvériség munkás képző egylet működését.¹ 1903-ban négy egylet nem kapott alakulásra engedélyt s kb. 30 alapszabályt várt jóváhagyásra. Megalakult az abádszalóki általános népolvasó egylet, a békésgyulai olvasónépkör, az érottotmányi általános népkör, a fegyverneki általános munkás képző egylet, a köröstarcsai földművelő munkás egylet, a mezőtúri általános népolvasó egylet, a tiszacsegei olvasó egylet, az orosházi Szabadság egylet, a tiszafüredi általános népkör, a vámospércsi általános népkör.² 1905-ből a balmazújvárosi olvasónépkör, a nádudvari olvasó egylet, a debreceni földmunkások önképzőköre megalakulásáról tudunk.³

A népkönyvtárak

A századforduló körül feltűnően megélénkült a könyvtárügyi tevékenység. Hamarosan nyilvánvalóvá lett ugyanis, hogy a védekező adminisztratív eszközök nem nyújtanak elég biztosítékot a munkás- és szegényparaszt mozgalmak terjedése ellen. Néhány kiadvány címe is mutatja a fordulatot: *A magyarországi iskolákból kitiltott könyvek és térképek jegyzéke. 1868—1895-ig.* Kiad. a V. K. M. Bp. 1896., vagy *A Magyar Szent Korona országainak területéről kitiltott sajtótermékek jegyzéke.* Bp. 1903.; *A postai szállításból kitiltott hírlapok és röpiratok jegyzéke.* Bp. 1902, 1903.

Eleinte a hivatalos utasítások is még mind csak passzív védekezést jelentenek. A munkásmozgalom fellendülésének éveiben azonban az államhatalom nemcsak a közigazgatás és igazságszolgáltatás terén megy át támadásba. Egymás után létesíti a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, az Országos Magyar Iskolaegyesület, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége, illetve Országos Tanácsa a különböző könyvtárakat: iskolai, iskolaegyesületi, vándor-, múzeum- és könyvtáregyesületi könyvtárakat, főképpen pedig az ún. népkönyvtárakat. Mindezeket részben megelőzi, részben követi a népkönyvtárak szervezésére szóló utasítások és az ajánlható könyvek jegyzékeinek több kiadása. Különösen a nemzetiségi vidékek és az erősen forradalmi hangulatú alföldi falvak részesülnek egymás után állami adományként népkönyvtárban. Az egész Alföldre kiterjedő élénk tevékenység nyomát mutatja az is, hogy pl. Szegeden az Erzsébet Népakadémia is létesít könyvtárat, tudunk ún. egyházi népkönyvtárról is (Kúnmadaras, könyvjegyzéke 1907-ből); Tiszafüreden a Múzeum- és Könyvtáregylet könyveinek jegyzéke már 1897-ben megjelenik, az Országos Iskolaegyesület népkönyvtárainról pedig többek között az alábbi helységek könyvjegyzékei adnak hírt: Budakalászi (1915), Monor (1904), Pilis (1906, 1908), Abony (1907), Mohács (1905—1906), Kúnszentmiklós (1907), Kecskemét (é. n.), Karcag (1906), Tizzaszentimre (1899), Mezőtúr (1903), Rosszerdő (Békés m.) (1907), Szarvas (1903), Debrecen (1898-tól), Hajdúszoboszló (1906), Balmazújváros (1903).

A *Magyar Gazdaszövetség kiadványai* c. sorozatban is előkerülnek a kultúra kérdései. A nagybirtok cselédsztrájkjainak évében, 1906-ban jelenik meg e sorozatban Jules Méline *Le retour à la terre et la surproduction industrielle* c. műve *Vissza a faluba!* címen, fordította Mauks Gyula, bevezette Mailáth József (Bp. 1906. Pátria). Majd 1913-ban, mikor az agrárproletáriatusra a gazdasági válság, a gyenge termés: tehát kevés munkaalkalom s a hatósági üldözés mellett a boszniai háborúk többszörös súlya is nehezedik, a Magyar Gazdaszövetség kiadványai közt lát napvilágot Czettler Jenő *A falu kulturképessége és a falusi kultúra védelme* c. műve (Bp. 1913. Stephaneum ny.).

Ez a nagy tevékenység országszerte könyvtárakat is hozott létre, s e könyvtárakhoz fűződő kiadványok hangja és megállapításai nagy változatos-ságot mutatnak az álobjektívizmustól a valódi célok leplezetlenebb feltárásáig. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa kiadásában megjelenő *Népkönyvtárak és kisebb könyvtárak számára általában ajánlható művek jegyzéke. A magyar népkönyvtárak szervezésének alapelvei* c. mű (Bp. 1908) például így állapítja meg a népkönyvtárak jellegét: ezek „alkalmasak arra, hogy a magasabbfokú iskolai képzést nem nyert egyének kedélyét nemesítsék, bennük a tudás vágyát és a közélet iránti érdeklődést felkeltsék vagy őket kellemesen szórakoztassák.” (I. m. 50. l.) *A Békéscsabai Múzeum Egyesület alapszabályai* (Bcsaba. 1900, Korvin ny.) 2. §-a szerint is „az egyesület célja... (a helytörténeti muzeális feladatokon kívül P. I.) az általános ismereteket terjeszteni, népkönyvtárakat szervezni és hozzáférhetővé tenni”.

Hasonlókat olvashatunk az Országos Magyar Iskola-Egyesület nép-

könyvtárainak szabályzatában is: „az OMIE népkönyvtárait azért létesítette, hogy vidéki községekben lakók... szellemi szükségleteiket állandóan és ingyen (szemben az egyleti könyvtárak évi 1 koronás tagdíjával P. I.) az értelmi és kedélyvilág nemesülésére ható oly irodalmi kincsekkel elégíthessék ki, amelyekkel... a nemzeti közműveltség alapját megszerzezhetik, az idegenajkúak a magyar nyelvet, gondolkodásmódot, érzületet elsajátíthatják és megkedvelhetik...”⁴

Máshelyütt szó van arról is, hogy e célokat milyen eszközökkel óhajtják elérni: „A népkönyvtárak nevelő hatása csak a többi népnevelő eszközökkel kapcsolatban lesz nagy és tartós. Az egyház és iskola munkáján kívül tehát lehetőleg kapcsolatba hozandók a népkönyvtárakkal a népies előadások, társas multságok, magyar dalkörök, népünnepek, kirándulások és más hasonló társadalmi mozgalmak”.⁵ Ugyanitt még egyszerűen nyomatékosan hangsúlyozzák e népkönyvtárak jellegét, mikor megállapítják, hogy a népkönyvtár „az egyházhoz és iskolához hasonló jelentőségű általános népnevelői intézmény, mely különösen az elemi iskolák munkáját fejleszti tovább, de általában megerősíti és kiegészíti az egyház és iskola tevékenységét”.⁶ Ennek érdekében „már a megalakulás előtt biztosították az előjáróságot, a papság és az esetleges uradalom gyámolítását”.⁷ A népkönyvtárak heti ünnepi előadásaira ugyan ajánlják, hogy olvassák fel a *János vitéz*-t, *Robinson* vagy *Gulliver kalandjait*, részleteket *Jókaitól*, de azért „óhajtandó, hogy minden egyes összejövetelnek legyen a felolvasott művön kívül külön vonzóereje például a pap, a bíró vagy más notabilitás megjelenése”.⁸

Hogy az ilyen célra létrehozott s ennyire támogatott népkönyvtár egyesületek mégis más irányba ne fejlődhessenek, a sztereotíp tilalom („szerencsejáték és szeszitalok fogyasztása tilos”) mellett ki is mondják, hogy „felekezeti és pártpolitikai vitatkozások azonban tilosak”, hiszen „az egyesületnek jogában áll... társas multságokat rendezni, s abban az esetben, ha külön helyiség lesz, itt rendszeres összejöveteleket tartani”.⁹ Ám mindezen óvórendszabályok sem biztosítják, hogy valóban a kívánt úton halad-e majd minden népkönyvtár egyesület. Ezért e hatóságilag létesített és támogatott intézmények szervezési alapelvei leszögeznek — részben fenyítő záradékkal, részben a fenntartó MKOT felelősségének elhárítására — hogy „ha a népkönyvtáregyesület a jelen alapszabályokban meghatározott célt, eljárást és hatáskört meg nem tartja, a kormány által figyelmeztethető... felfüggeszthető, sőt a szabályos vizsgálatok eredményéhez képest végleg is felosztható”.¹⁰

A század első évtizedeiben már nemcsak az állami szervek, hanem más rétegek „szövetségei” is kilépnek a porondra. Az élettől eléggé távoleső elképzeléseket eláruló népkönyvtáregyesületek azonban aligha válhattak be a hozzájuk fűzött reményeket. 1908—1909 táján látszat-engedményekre, a földmunkás és szegény-paraszti mozgalmak megnyergelésére és ál-földműves szervezetek létrehozására kerül a sor. A Magyar Gazdaszövetség elképzelése szerint — amint *Meskó Pál A tanítók feladata a földművelők szervezetében* c. cikkében¹¹ olvashatjuk —, „a nép között élő művelt embereknek... a földművelő néppel együtt kell küzdeni azon jogos kívánságok megvalósítása érdekében, melyek a hazafias érzésű földművelőket erkölcsileg és anyagilag erőssé tehetik”. Erre *Meskó* szerint legjobb mód, ha a

Gazdaszövetség a tanító segítségével földbérlő társaságokat szervez. Ez időben a mezőgazdasági munkások mellett az éves cselédek is sztrájkolnak az uradalmak és nagybérletek földjén, így tehát biztosítani lehetne egyúttal a nagybirtokok megművelését is. Másrészt, mondja tovább *Meskó*: „ha mindazok a földek, amelyek most nem házilag, hanem bérlők által kezeltetnek, a földmivelő nép kezére kerülnek, akkor a földéhség megszűnik”. Ez volna a tanítók egyik — gazdasági — feladata. „De még egy fontos ok van, hogy a tanító és lelkész urak álljanak élére a földmivelők megszervezkedésének, ... csak így akadályozhatjuk meg a hazafiatlan és megbízhatatlan elemeknek a földmivelő nép közé való betolakodását s csak így tesszük lehetetlenné, hogy lelkiismeretlen népámítók legyenek vezérei a földmivelő népek s lelkét nemzetközi tévtanokkal megfertőztessék”. Hasonló aggodalmak vezetik a *Protestáns Szemle* 1909. évfolyama Irodalmi szemle rovatának -s -s jelzésű íróját is, s nagyjából hasonló megoldásokat ajánl, mikor *P. Horváth* Zoltán munkáját (A Kálvin-szövetség kiadványai és a Kálvin-szövetség népkönyvtára) ismerteti: „a lelkészek és tanítók szociális feladatai: a nép valláserkölcsei nemesítése és gazdasági nevelése a két legfontosabb teendő”. A Kálvin-szövetség célja „az egészséges egyházi és társadalmi élet emelése, a vallásos és szociális érzés megszilárdítása, a vallás és az anyagi jólét előmozdítása... szociális kurzusain... a legégetőbb társadalmi problémákat tárgyalja Kálvin szellemében”, de feladata még „a népet gazdaságilag erősíteni ... , hogy... kiragadja a vallástalan és hazafiatlan szocializmus karjai közül, hogy a puritán, takarékos, munkás kálvinista szellemet megerősítse a nép körében”. Igen sokat vár a Kálvin-szövetség népkönyvtáratól: „a nép erkölcsi és szociális nemesítése, irányítása, eszméltetése szempontjából van aktualitása és elsőrendű társadalmi fontossága. Ha mi egyszer odajuthatnánk, hogy népünk többségét a Kossorú (M. Prot. Irodalmi Társ. kiadv.) szellemű füzetek olvasására, szeretetére rászoktassuk, akkor ismét a vallásé, az egyházé, a kereszténységé lenne a néplelek s nem hallgatna többé a népbolondító és társadalmi felforgató apostolok ámtításaira. Vajh, mikor jó el ez az idő?!” A *Protestáns Szemle* ugyanez évfolyamában a már idézett *Meskó*-féle cikk pedig így fejezi be mondanivalóját: „legyenek földmivelő népünk vezérei a szociális munkásság s a gazdasági megerősödés terén is a lelkész és tanító urak... így... a nemzetközi népámítókat kikergetik falvainkból, miután ezek bölcsességére és támogatására nincs szükség, ha jogos érdekek megvalósítása és hazafias célok elérése miatt folyik a küzdelem.” Némely külsőleg liberális kultúregyesület is világosabban beszél, mikor ez időszak egyre élestedő harcairól szól: „társadalmi rendünk régi, hatalmas erősségeit, az egyházat és az államot a keserűség gyűlöletéből fakadó kíméletlenséggel és a szocializmus boldogító államrendszerébe vetett fanatikus hittel ostromolja a társadalmi és gazdasági radikalizmus, míg amazok (ti. az államhatalom) hol fölényes lekicsinyléssel, hol reakciós hatalmi erőszakkal, avagy a legjobb esetben hivatalos apparátussal terjesztett ellenkultúrával iparkodnak a szocialisták céltudatos népművelési akcióját ellensúlyozni.”¹² Bár elég tisztán látják az ellentétes erőket („nagy és szörnyű a küzdelem, mely most reánk várákodik, véresebb a Nibelungok családjánál, hosszantartóbb a hunok harcánál”¹³) — mégis így nyilatkoznak: „Egyedüli iránytű, mely

A hódmezővásárhelyi VII. kerületi olvasóegylet könyvtárából

az ellentétek zajgó vizein a megnyugvás, a helyesen ítélőképesség révébe vezet s ami válságos pillanatokban az államnak legszilárdabb alapja: a politikai és társadalmi pártok felett álló s már meggyökeresedett népműveltség.”¹⁴

Ha némi kitérést jelent is, meg kell jegyezni, hogy éppen a forradalmi fellendülés esztendejében nem is akadt e közművelődési körnek közönsége még március 15-re sem, talán éppen azért, mert szavatosságot vállaltak „hogy az ünnepély nem fog politikai tüntetéssé fajulni.” Így történt, hogy a kör vezetőségének utólag azt kellett megállapítania: „az akkori időkben nem akadt Kecskeméten 15 ember, aki eljött volna a Katona-körbe március 15-ét ünnepelni”.¹⁵

A hivatalos apparátussal terjesztett népkönyvtárak nagyrészt olvasatlanul porosodtak a községházán vagy az iskolában. A szervezett munkások „úgyiszlóván tiltott dolognak tekintik, hogy ezen kívül (a szakszervezet) keressenek akár tudást, akár szórakozást. Más helyre... már előzetesen bizonyos gyanakvó érzélemmel mennek. Ez a gyanú... a legnagyobb fokot éri el, mihelyt az állam bárminemű intézményével állanak szemben. Pl. az állam hasztalan igyekszik népkönyvtárakkal hozzájuk férközni, szervezett munkás aligha vesz ki onnan könyvet. Nem kell nekik az államtól semmiféle könyv, mert — mint volt alkalmam hallani — félnek, hogy az államhatalom

tudásterjesztése csak céger a politikai propaganda leleplezésére”.¹⁶ Megvolt ez a jogos bizalmatlanság — a szervezett munkásokénál ugyan kevésbé tudatos okokból, inkább régi paraszti gyanakvásból — a földmunkásság és a szegényparasztság könyvre, tudásra vágyó tömegeiben is.

A népkönyvtárak állománya egészében s egyenként sem járult hozzá ahhoz, hogy olvassák is a népkönyvtárakban található könyveket. A célzatos „népnek szánt”, moralizáló olvasmányok, a kor divatos, szórakoztató szépirodalmi termékei s olcsó ismereteket terjesztő művek tették ki leginkább e népkönyvtárak állományát, „oly hasznos könyvek, melyek felvilágosítást nyújtanak a mindennapi élet keretébe tartozó, főképpen a földmívelőt és iparost érdeklő kérdésekben”.¹⁷ Veres Péter azt írja: „Községünk könyvtárában, amelyet szintén átböngésztem, csupa ócskaságot, „a jámbor népek való” dilettáns irodalmat és valláserkölcsei gezemecét találhattam. Móricz Zsigmondnak egyetlen könyvét nem találtam meg a községi könyvtárban, Ady Endrének csak hírét hallottam, ... még Mikszáth Kálmántól is ... mindössze a Jó palócokat és a Szent Péter esernyőjét olvashattam el onnan”.¹⁸

A megvizsgált népkönyvtárak állománya — alig árnyalati különbségekkel — a különböző területek között nagyjából a következőképpen oszlott meg: ismeretterjesztő mű általában az állomány egyharmad része, szépirodalmi mű átlag kétharmad része, néha ennél is több. Az ismeretterjesztésre szánt anyagban van hittan, erkölcsstan, bölcsészet stb. is, a szépirodalomban hazai és külföldi, olcsó és „úri” ponyva is.

Legkirívóbb példa a *Katolikus Kör*, Csorna könyvtárnak állománya. Jegyzéke (1911-ből) 1345 műről ad számot, ebből 275 ismeretterjesztő jellegű, e 275-ből hittan, erkölcsstan, bölcsélet 79, a természettudomány, mezőgazdaság, egészségügy stb. körébe vág 48, történelem, földrajz, útirajz és életrajzi művek pedig 148 kötetet tesznek ki. A szépirodalmat képviselő 1070 mű között Arany János egyetlen munkájával sem szerepel. Elenyésző kisebbségben néhány hazai és külföldi klasszikust is találunk: *Jókai*, *Mikszáth*; *Shakespeare* (2 mű), *Tolsztoj* (4 mű), nagy tömegében a divatos, szórakoztató regényirodalom gazdag skálája található meg: *Herczeg* Ferenc, *Rákosi* Viktor, *Bársony* István, *Szomaházy*, *Beniczky*né *Bajza* Lenke, *Szabóné* *Nogáll* Janka, *Verne*, *May* és *Cooper* munkái, *Montepin*, *Ohnet* és *Marlitt*. Még a századvég népszerű 48-as pártjának hangulatát is alig tükrözi e könyvtár; az országszerte érdeklődést keltett könyvekből ebben a könyvtárban kettőt találunk, méghozzá *Bekszics* Gusztáv *A szabadság országa* c. művét és *Kákay Aranyos* (a könyvjegyzék szerint *Kákai* Aranka) *Króniká*-ját. E könyvtár folyóiratai: *Új Idők*, *Élet*, *Katolikus Szemle*.

A *tiszafüredi múzeum és könyvtáregylet* (közkönyvtár) könyveinek jegyzéke 1897-ből 1025 db műről számol be, ez is nagy tömegében szórakoztató irodalmat ad. Természetesen itt is megtalálható sok színvonalas vagy kevésbé színvonalas kalandos regény: *Dumas*, *Verne* éppúgy, mint *Sue*, *Montepin*, *Ohnet*, *Marlitt*, *G. Brühl*, *E. About*, *G. Born*. Ebben a könyvtárban azonban néhány művel mégis szerepel *Shakespeare*, *Thackeray*, *Dante*, *Zola*, *V. Hugo*, *Cervantes*, *Tolsztoj* (a *Háború és béke*-vel), *Renan* —, amint a magyar anyagban is *Petőfi*, *Jókai*, *Mikszáth*, *Madách* és *Katona*, igaz ugyan, hogy *Jósika*, *Herczeg*, sőt *Beniczky*né művei közé keverve. Gazdagon és

sokrétűen adja e könyvtár a kor olvasmányait: *Kossuth Iratai*, *Garibaldi Emlékirata*, *Teleki Sándor Emlékeim* c. műve, *Horváth Mihály: Magyarország történelme*, *Erdélyi János: Pályák és pálmák*, *Xántus János Levelei Amerikából*, *Orbán Balázs: Utazás Keleten*, *Szemere Miklós összegyűjtött munkái* éppúgy meglelhetők, mint *Vargyas E. A szabadságharc története*, *Vas Gereben*, *Tolnai Lajos* művei vagy *Arany László: A délibábok hőse* s az *Adomák a forradalomból* c. mű.

Már csak a később vizsgálandó balmazújvárosi szegényparaszti olvasókörökkel való párhuzam kedvéért is érdemes tanulmányoznunk a *balmazújvárosi népkönyvtár* anyagát. E balmazújvárosi népkönyvtár jegyzékében (MKOT ajándéka. Bp. 1903.) szereplő 648 mű — előbb csak számszerűen — a következőképpen oszlik meg: szépirodalom 357, ismeretterjesztő mű 291. A 357 szépirodalmi műből csak 92 magyar és világirodalmi klasszikus, viszont közöttük néhány falusi olvasók számára túlságosan is nehezen megközelíthető (l. lejjebb). E 357 szépirodalmi mű közül 21 a legsilányabb ponyva (*C. Doyle*, *Marlitt*, *Beniczky* stb.). Nagy tömegében megint csak szórakoztató irodalmat ad (*Jósika*, *Szabolcska*, *Radó Antal*, *Kozma Andor*, *Rákosi Viktor*, *Dalmady Győző*, *Gyarmathy Zsigáné*, *Jakab Ödön*, *Vértesi Arnold*), sőt feltűnően sok a mai napig méltán feledésbe merült műkedvelő szerzők munkája is (*Tocsek Helén*, *Lakatos Károly* stb., stb.) Az ifjúsági irodalmat 70 mű képviseli, ebből klasszikus gyermekirodalom 11 (*Defoe*, *Andersen*), magyar és idegen népmesék 5 kötetben; többségében nívótlan alkotások: *Gegus Ida*, *Hentaller Elma*, *Lőcsei Emma*, *Karády L.* meséi, *Vay Adelmá bárónő: Tündérannyóka elbeszélései*. Az ismeretterjesztő 301 mű közül mezőgazdasági tárgyú összesen 47, ebből állattenyésztéssel (beleértve a méhészetet és baromfitenyésztést is) 8 mű foglalkozik, a növénytermesztéssel (ugyancsak a díszkertekkel foglalkozó műveket is ideértve) mindössze 18. Az irodalomtörténet, történelem anyagát 62 mű adja, ebből 8 az antik kultúrával foglalkozó disszertáció vagy tudományos mű. A vegyes ismeretterjesztő munkák között feltűnően sok az életrajz: 36. Ebből írói életrajz mindössze 3, a többi *Pázmány*, *Széchenyi*, *Deák* —, *Mária Terézia*, *I. Frigyes Vilmos* porosz király életrajza, vagy pl. *Nagy Miklós: Az uralkodócsalád tagjai* c. mű. 21 kötet anekdotás könyv, „szavalókönyv” és bűvészkedéssel, valamint illemtannal foglalkozó mű van e népkönyvtárban. Igen nagy a moralizáló féltudományos munkák száma. Pedagógia, lélektan, erkölcsstan összesen 38 mű: *Kempis Tamás*, *Pázmány*, *Spencer*, *Smiles* mellett *Geöcze S.: Az akarat nevelése*, *Blackwell: Tanács a szülőknék*, *Matheus: Hogyan boldogulunk*, *Szabó Imre: A falu őrangyala* stb., stb. Jellemző módon + -jellel látja el a katalógus azokat a műveket, „melyek a nép között az átlagnál magasabb műveltségű olvasóknak ajánlhatók.” Ilyennek minősülnek a következők: *Kipling: Indiai történetek*, *Dickens: Copperfield Dávid*, *Dickens: Karácsonyi ének*, *Turgenyev: Egy vadász iratai*, *Gogol, Csehov* elbeszélései, *Rostand: Cyrano de Bergerac*, *Katona: Bánk bán*, *Eötvös: A falu jegyzője*, *Zrínyi: Szigeti veszedelem*, *Csikó Gergely: Nagymama*. Szinte minden mezőgazdasági szakkönyv ezzel a megkülönböztető jellel van ellátva: *Borsodi: Gyógynövények*, *L'Hullier: Konyhakertészeti magvak*, *Ritter: Gyümölcsértékesítés*, *Markó: A kosárfűz termelése*, *Zigány: Szederfa és selyemhernyó tenyésztés*, *Domokos K.: Az építkező gazda*, a népkönyvtár-

ban található mindkét sertéstenyésztéssel foglalkozó mű, azonkívül *Bartóky J.: A gazdasági munkásügyi törvények*. Nem jelöli viszont a jegyzék, hogy csak bizonyos előképzettséggel olvashatók pl. a következők: *Divald: Művelődés-történeti korrajzok, Curtius: Athén Perikles korában, Cicero: Cato Maior az öregségről, Cornelius Nepos: Híres férfiakról* vagy *Wilkins: Római régiségek* stb., művek. — A már fentebb említett 21 ponyva minden megjegyzés, minden akadály nélkül juthat el akár az átlagos, akár az átlagosnál „alacsonyabb fokú műveltségű olvasók”-hoz.

A népkönyvtárakat tehát általában nem használták az olvasnivágyó szegényparaszti tömegek, részben bizalmatlanságuk, részben az állomány érdektelensége miatt. Úgy tűnik azonban, nem is volt túlságosan kívánatos a nagy könyvforgalom, mivel „a könyv szeretete — különösen az ifjagnál — könnyen fajulhat oly szenvedéllyé, mely esetleg az akaraterőt megbénítja s a képzeletet képzelgessé változtatja”.¹⁹ Egyébként a tiszafüredi múzeum és könyvtáregylet és sok népkönyvtár is tagsági díjat szedett, csak 16 éven felüliek iratkozhattak be, könyvtári órák számára általában „legalkalmasabb vasárnap délelőtt a templomozás után” — mindezek az adminisztratív intézkedések sem járultak hozzá ahhoz, hogy a könyvtár néhány értékes könyve is olvasóra találjon. Igaz, hogy ezzel egyben — szándéka ellenére — a száraz moralizálástól és a ponyvairodalomtól is távoltartotta az olvasókat, bár ez utóbbi megtalálta az utakat, melyeken a könyvtár közbejötté nélkül eljuthatott az olvasnivágyó falusi szegénységhez is.

Olvasókörök

Az 1870-es évektől felfelé lendülő társadalmi erők országszerte olvasókörök alapításának intenzív igényével is jelentkeztek. Az 1890-es évek egyre nagyobb méretű haladó és szocialista mozgalmi idején egyre-másra alakulnak az olvasókörök, mint a földmunkás és szegényparaszt mozgalmak központjai. Közismert, hogy a Viharsarok nagy faluvárosai jártak ez időben az agrárszocialista mozgalom élén. A 48-as önképző és szakegylet, a későbbi hódmezővásárhelyi Általános Munkás Olvasóegylet már 1892. május 1-én hírt ad magáról. Hasonlóképpen köztudomású, hogy *Szántó Kovács János* 1894. április 22-én éppen az egylet helyiségéből az előzőnap házkutatás alkalmából elkobzott iratokért és könyvekért megy be a városházára. Nemcsak a Viharsarokban, az egész Alföldön ez olvasókörökből és egyletekből indultak ki a politikai tüntetések és az aratósztrájkok. Ezért állandóan utasítások mentek a megyékhez, tartsák szemmel az olvasóköröket, mivel ezek a szocialista propaganda melegágyai. Változatos eszközökkel harcoltak ellenük: az engedélyek elbírálását és kiadását lehető hosszú ideig húzták, a körök működését gyakran függesztették fel, vagy éppen fel is oszlatták az egyleteket, egyébként pedig természetesen állandóan figyelték őket. 1898-ban is belügyminiszteri rendelet hívja fel a hatóságok figyelmét: „nem az alapszabályaikban megjelölt közművelődési célok elérését tekintik feladatuknak, hanem ily törvényesen megengedett irányú egylet szervezésének örve alatt tulajdonképpen céljukat legtöbbször a jogrend megzavarása, jelesül az osztálygyűlölet felidézése, a tulajdon és a törvényes rend ellen való izgatás képezi.”

A kortársak emlékezései is egybehangzóan arról beszélnek, amiről a munkásmozgalmi kutatások²⁰ s a korabeli hatósági intézkedések. A falusi szegénység „néhol elég tiszta szocialista öntudattal, de néhol persze csak amolyan radikális magatartással próbált tájékozódni a világ dolgaiban.”²¹ Balmazújvároson is hasonló jelenségeket tapasztalt a kor tanúja: „ezeket az olvasóköröket valóban a nép, a dolgozó parasztság, elsősorban a lázadóknak kezdő szegényparasztság és a már tanulni vágyó középparasztság teremtette meg ebben a 67 utáni korszakban, amikor az egész országot előntötte a nagy függetlenségi és Kossuthpárti népmozgalom, akkor, amikor a paraszti tömegek elégedetlenkedni kezdtek a tiszakálmáni „szabadelvű”, lényegében feudálkapitalista politikával. Ugyanezek a parasztok a tisztaistváni reakcióval már szembe is szállottak és *Tisza István* és a Nemzeti Munkáspárt ellen ezekben az olvasókörökben vezették a harcot a következetes függetlenségi és a paraszt szocialisták is.”²² Az eddigiekből világosan láthatjuk az olvasókörök jellegét s céljukat. Minőségüket jellemzi mennyiségük, országos elterjedtségük is. Igen érdekes, hogy az 1904-es *Jókai* nemzeti díszkiadás előfizetői között²³ a vármegyék, szabad királyi városok és kaszinók között nagy tömegével találhatjuk e reprezentatív alkalomból a kispolgári és paraszti rétegek különböző egyesületeit és köreit is. Mert természetesen nemcsak olyan olvasókörök voltak, mint a balmazújvárosi (s látni fogjuk, az sem fejlődhetett töretlenül), hiszen ezidőben az egész paraszttársadalom nagy differenciálódáson ment keresztül. Ennek megfelelően nagyon eltérő tehát a *Jókai* nemzeti díszkiadásra előfizető olvasókörök és egyesületek jellege is. Az itt következő lista jól tükrözi a valóságos helyzetet, az olvasókörök társadalmi tagolódását, s amellett megmutatja nagy elterjedtségüket. Ezért pusztán felsorolásuk is sokat mond: Rimaszombati Polgári Olvasókör, Várpalotai Társaskör, Csokonyai Polgári Olvasókör, Tolnai Társaskör, Ercsii Polgári Olvasókör, Szentesi Polgári Olvasókör, Dunavecsei Polgári Kör, Nagykátai Polgári Kör, Nagylaki Polgári Kör, Makói Iparos Olvasókör, Orosházi Polgári Olvasókör, Orosházi Iparos Ifjúság Önképző Egyesülete, Püspökladányi Társaskör, Debreceni Függetlenségi Kör, Újszentannai Társas Kör, Szilágycsehi Iparos Olvasókör, Tasnádi Polgári Olvasókör, Csengeri Társaskör, Fehérgyarmati Társas Kör, Szatmári Társas Kör, Huszti Polgári Olvasóegylet. Ugyancsak az előfizetők listájáról értesülünk a következő olvasókörökről és egyesületekről is: Nádasdladányi Olvasókör, Székesfehérvári *Tóvárosi* Olvasókör, Lovászpatonai Olvasókör, Győri Olvasóegylet, Tabi Olvasókör, Nagyszokolyi (Tolna m.) Olvasókör, Hevesi és Nádasdi Olvasóegylet, Ceglédi Népkör, Mezőtúri *Központi* Olvasóegylet, Gyomai *Felsőrészi* Olvasókör, Békésgyulai *Újvárosi* Olvasóegylet, Csókmói Olvasókör, Margittai Olvasóegylet, N. Halmágyi Olvasókör, Szilkrasznai Olvasóegylet, Érendrédi Olvasókör, Halmi Olvasóegylet. Természetesen ez az előfizetői lista nagymértékben esetleges; hiszen kérdés, hány olvasókör könyvtárosa tudott az előfizetési felhívásról, azonkívül bizonyos, hogy azoknak is csak kis százaléka teremthette elő a 100 kötetes nemzeti díszkiadás előfizetési díját. Hiszen e körök könyvtárának állományát nem utolsónak az a szempont szabta meg, mennyi és milyen olcsó könyvet lehetett a csupa szegényparasztból és napszámos-földmunkásból álló olvasókörök szegény tagdíjaiból és a bálók jövedelméből beszerezni.

Megfigyelhetjük, hogy az Alföld nagy faluvárosai már a század végén egymás mellett keletkeznek és működnek a kaszinó-egyletek, társas-körök, polgári olvasóegyletek, iparegyesületi könyvtárak, 48-as népkörök könyvtárai, olvasónépkörök, egyenlőségi körök, olvasókörök és egyletek. Például Gyulán a századfordulón polgári olvasókör könyvtára (könyvtárjegyzék 1900, 1907, 1913), iparos ifjúsági könyvtár (1899, 1904), kaszinói könyvtár (1904) és a honvéd gyalogság tiszti könyvtára is (1908) működött. Hasonlóképpen Kecskeméten is nyomtatott könyvtárjegyzéket adott ki a kaszinó, (1905) az iparosegyesület (1904, 1912), a népkönyvtár (é. n.), a polgári kör (1899), a 48-as kör (189 , 1903, 1907).

Természetesen jegyzéket ki nem nyomtató olvasókörök is igen nagy számban működtek alföldi városainkban. Nagykőrösön ezidőben például a városi kaszinó (1899., 1905) és az iparoskör könyvtárának jegyzéke (1909) lát napvilágot. Azonban tudunk arról, hogy már a millenium évében a hat könyvtáron (városi, kaszinó, polgári kör, iparosok olvasóköre, önálló iparos ifjúsági kör, egyenlőségi kör és a főgimnázium könyvtára) kívül „a földművelők között ezidőszerint . . . 14 olvasóegylet áll fenn, mely mind az alkotmányos korszak visszaállása óta keletkezett. . . alapszabályilag a politika ki volna tiltva, de az újabb időben mindenik nyílt állást foglal a politikában”.²⁴ Galgóczy úgy tudja, hogy az 1838-ban létesített városi kaszinó tett „három kísérletet (1848, 1853, 1866) az egyesülésre a polgári körrel (alakult 1843—1844), de sikertelenül, ámbar az előkelőbb lakosság közül sokan mind a kettőnek tagjai voltak”.²⁵ A polgári kör a megyeiekén kívül „az iparosok, földművelők és zsidók osztályára is kiterjedt, . . . a szabadságharc mozgalmi közt erős összetartási pontul szolgált”.²⁶ A kaszinó évi tagdíja 8 forint, jövedelme még az évi mulatságok nyilván bőséges bevétele is, könyvállománya 1896-ban 1490 kötet, 16 lapot járat. A polgári kör évi tagdíja 5 forint, állománya 1435 kötet, 17 lapot járat (hét politikai, öt ismeretterjesztő, két szépirodalmi, három élclapot). Az iparosok olvasóköre (alakult 1876-ban) könyvtára 290 kötetet tartalmaz, 8 lapot járat; az önálló ifjúsági kör (1881-től) könyvtárának 150 kötete van, 4 hírlapra fizet elő. Az Egyenlőségi Kör (1871) a „polgárság különböző osztályából néhány évig állott fenn, . . . tagjai meghasonolván feloszlott”; 393 kötetnyi könyvtára volt, főképpen mezőgazdasági, kertészeti tárgyú művekből. A főgimnáziumi könyvtár 1895-ben 18 365 kötetet számlál (1712-ből ismerjük a kőrösi iskola könyveinek jegyzékét, ez a jegyzék 105 darab műről emlékezik meg). A gimnázium e nagy könyvtára 1853-ban nyilvánossági jogot és állandó könyvtárost kapott (Csikay Imre, Szabó Károly, Szilágyi Sándor, Mészöly Gáspár); a gimnáziumban még tanári kézikönyvtár, ifjúsági könyvtár, ifjúsági segédkönyvtár és az önképzőtársulat 708 kötetből álló könyvtára is otthont talált.

Azonban mindezek a könyvtárak Nagykőrös széles tömegei számára mégsem jelenthettek *valóságos nyilvános könyvtárak* s a már említett és közelebről megvizsgálandó 14 olvasókör társadalmi igényt elégített ki. Az olvasás és vitatkozás igénye itt is, mint az Alföld többi nagykiterjedésű városában úgyszólván utcánként, falurészenként, tanyacsoportonként olvasókört hozott létre. Aki a falusi település kérdéseivel ismerős, tudja, hol vannak a „polgár” vagy „civis” házak, s kik laknak Bánlakon, a Gyepsoron,

vagy a Vízálláson, az előtt világos, hogy a földrajzi megkülönböztetés az olvasókörök nevében egyúttal társadalmi megkülönböztetést is jelent.

Vegyük sorra e tipikus alföldi város 14 olvasókörét.

1. Központi gazdász olvasóegylet. 1862-ben alakult, tagja 156, könyvtára 75 db, 4 lapot járát. Többnyire az *Egyetértés*, *Budapesti Hírlap*, *Vasárnapi Újság*, *Nagykőrösi Hírlapok* találhatóak meg ez olvasókörökben.

2. Felszezi gazdász olvasókör (1862). Tagja 212, könyvtára 147 db, a helyi lapokon és a *Budapesten* kívül a *Szabad Szót* járátja, elnöke *Varga István* néptanító.

3. Simon vagy alszezi olvasóegylet (1868). Tagja 125, 3 lapot járát, könyvtáráról nem tudunk.

4. Homokoldali olvasóegylet (1868). 102 tagja van, könyvtára 36 db-ból áll, 3 lapot járát.

5. Temetőoldali gazdász olvasóegylet (1868). Tagja 110, könyvtára 73 kötet, 2 lapot járát (*Budapest* és a helyi lap).

6. Gátoldali gazdász olvasóegylet (1871). 116 taggal, 3 lapot járátnak, „még nincs könyvtára”.

7. Szalai olvasóegylet (1872). Tagja 160, a helyi lapon kívül az *Egyetértést* és a *Mátyás Deákot* járátja, könyvtára elég nagy: 120 kötet, „a városi közügyekbe is erélyesen befolyjni igyekszik”.

8. Temetőoldali gazdászati és iparos olvasóegylet vagy Nemcsik egylet, illetve Nemcsik-ház. Könyvtára 80 kötetes, 6 lapot járát, 124 tagja van, „a legerősebb s az intelligenciából is számos tagja van” (a volt polgármester is). Ez az egyetlen olvasóegylet, amely az általános évi 1 forintos tagdíj helyett évi 2 forintot szed.

9. Tormásközi gazdász olvasóegylet (1873). Tagja 130, 3 lapot járát, ennek is, mint sok olvasóegyletnek, az egyházi főgondnok a főelnöke.

10. Kisalpári olvasóegylet (1884). Tagja 109, könyvtára 15 darab, 2 napi- és 1 hetilapot járát.

11. Somodi-féle gazdász olvasóegylet (1887). Tagja 100, 3 lapot járát.

12. Bokrosoldali olvasóegylet (1890). 60-ról 6 év alatt 148-ra emelkedett a tagok száma, 3 lapot járát, könyvtára fejlesztésére évi 10 forintot fordít.

13. Népkör (1895). 140 tagja van. Végül a

14. Vízállási olvasóegyletről annyit tudunk, hogy 1895-ben alakult.

Az említett monográfia szerzője minden olvasókörre érvényesen azt mondja, hogy „a köznép között a könyvolvasás még — mint általában az egész országban — nagyon kezdetleges. Többnyire beéri a társas olvasókörök útján közösen járátott hírlapolvasással, azt is főleg télen gyakorolja.” Ugyancsak az említett szerzőtől tudjuk meg, hogy „a köznép között a hírlapolvasás az olvasókörök keletkezésével kezdett terjedni. Viszont a lapoknak társaságában együtt járátása csökkentette a járátni szükségesített lapok számát.”

A felsorolt olvasókörök elnevezései az utca, falurész megjelölésén kívül azzal is elárulják társadalmi hovatartozásukat, hogy a tehetősebb középparaszti rétegek olvasókörei nem elégedtek meg az egyszerű olvasóegylet elnevezéssel, legalább is gazdász olvasóegyletnek nevezték magukat, ha éppen nem gazdászati és iparos olvasóegyletnek, mint Nagykőrösön a „legerősebb” olvasóegylet. Mint már láttuk, főelnökről is gondoskodtak,

ezt a tisztséget hol a volt polgármester, hol a református egyház főgondnoka töltötte be a virilisek és presbiterek gazdag alföldi városában.

Vizsgáljuk meg e nagykőrösi „függetlenségi” olvasókörök után egy olyan olvasókört is, amely a 48-as hagyományokat valóban folytatta, s ahol sokan tettek szert irodalmi műveltségre s nevelődtek szabadon való gondolkodásra és szolidaritásra. A balmazújvárosi Földmívelő Egylet és könyvtárának élete igen alkalmas erre a vizsgálatra. A többi szegényparaszti olvasókörrrel egybevetve Veres Péter révén hasonlíthatatlanul többet tudhatunk meg munkájáról — természetesen ezért sokszor idézünk is írásaiból. E kör fejlődésében és visszaesésében igen tipikus az agrárproletár mozgalmak történetét illetően is; nem utolsósorban pedig azért érdemes megismerni, mert időnként tétova keresgélései ellenére is olyan közösséget nevelt, mely igen sok öntudatosodó szegényparasztot adott a tiszántúli haladó és forradalmi mozgalmaknak. Névszerint ugyan csak néhányat ismerünk közülük: *Pokrócz* Imrét, a balmazújvárosi 19-es direktórium fejét, *Delé* Józsefet, *Koroknai* Pétert, *Juhász* Pétert, *Szeifert* Pétert, *Molnár* Imrét, kik Veres Péter műveiben Kiss Gábor és társai alakját adták irodalmunknak.

Balmazújváros parasztságának nemcsak hogy nem volt lehetősége a meggazdagodásra, mint a nagykőrösieknél, hanem napról-napra jobban szorította őket mindennapi létükben a nagybirtok. *Fényes* Samu cikke szerint 1909-ben 16 ezer lakosa van, határa 56 ezer hold, ebből több mint 48 ezer nagybirtok, 110 hold bérlet, 300 hold legelő. 1700 földműves család teljesen birtoktalan, a szervezett földmunkás-szegényparasztok száma 1200-ra tehető.²⁷ Bár a termelés az állandó arató- és évescseléd sztrájkok idején „jövendelmézőbb volna kisbérletekkel, a nagybirtokos Semseyék nem adnak kisbérleteket, mert az felrúgtatná a munkabéreket és a szegénységet gazdaságilag függetlenebbé tenné. Az uradalom kb. 200 mezőgazdasági munkást foglalkoztat, 800—1000 munkás megy évente szét az országba, egész a Székelyföldre munkára. Egy újvárosi családos munkás legfeljebb 280 koronát kereshet meg az egész évben, az uradalom ezt is leszorítja 220 koronára. A parasztlakó egy hold föld után négyszer annyi állami és községi adót fizetnek, mint a földesúr (8,08 K. — 2,24 K.), pedig nincs a világon olyan jámbor ember, aki elhinné, hogy a parasztlakó a jobb föld és az uraság rosszabb.”²⁸ Ezek a számok mutatják meg a Számadás, a Gyepsor, a Pályamunkások s a Helytállás hőseinek életéből már ismert környezetet és viszonyokat. Balmazújváros méltán lesz közismerten híres agrárszocialista „tűzfészek”. Ugyancsak Veres Péter emlékeiből tudjuk, hogyan felelt annakidején az erdélyi katolikus püspök titkára a hazatérés ügyében járó újvárosi szocialistáknak. „Mikor megkérdezték tőlük, hogy hová valók, a titkár avval hűtötte le őket, hogy „ah Balmazújváros! ismerem, nagy tűzfészek volt már a békében is”, bizonyára hallott valamit arról, hogy Balmazújvárosról a *Huszadik Század* írói mint a nagybirtok ártalmosságának kirívó példájáról írtak, hogy száztagú köldöttséget is küldtek a miniszterhez földért... pedig ennek a parasztlakó falunak a népe nagyjából olyan, mint a többié, s amennyiben nem olyan, annak sem ön maga volt az oka”²⁹ Újváros népe — a *Huszadik Század* cikkírója szerint is — „józan, takarékos, tudásra áhító, munkabíró, egészséges.” Az említett cikkíró a következőket mondja az egyletről: „... való-

sággal mohón áhítják a tudást és a betűt. A szervezetteknek van saját tágas egyleti helyiségük, ahol a munkásbörze, a könyvtár és a felolvasó s vitázó helyiség. Itt rendezik időnként a bálakat, a könyvtár gyarapítására. Valósággal falják a nyomtatott betűt s hetenként vitaestét rendeznek.”³⁰ Szinte ugyanezek a szavak térnek vissza újból és újból Veres Péternél, mikor ifjú magára és egyben 1910 körüli falujára emlékezik. „Hogy milyen kultúréhség volt akkor a mieink között, ma már fel tudom fogni. Én is tanulni, olvasni akartam, felfalni az egész tudományt és irodalmat...”³¹ Később, mikor beiratkozhatott az egyletbe, („mindjárt az újév utáni napon”, mikor „végre betöltöttem a 16 évet”) így ír: „Most aztán beleszabadultam...” A lapokról, folyóiratokról szólva: „faltam mindent”, „a könyvtárnak is nekiszabadultam.”³² Ez az izzó hangulat azonban nemcsak egy emberé volt. „Akkoriban már akárhová mentünk, minden földmunkáslakásban a szocializmusról, az egyletről, sztrájkjkról, összetartásról és főleg és különösen istenről és a természetről beszélgettek.”³³ Azonban a jó, ha négy osztályt végigjáró s később keményen dolgozó ifjúság 10-től 16 éves koráig nem igen olvashatott, ha még olyan nagyon akart sem: „olvasni akartam, ...nem jutottam hozzá. Próbáltam a községi könyvtárból hozni s 16 éven alulinak nem adtak. Próbáltam az egyletbe beiratkozni, 16 éven alulit nem vettek fel. ... Így azután iskola után még hosszú évekig csak a kalendáriumok, a füzetes ponyvák és a *Friss Újság* volt az egyedüli szellemi táplálékom.”³⁴ Ezzel a tilalommal legfogékonyabb korszakában elzárta mindkét könyvtár az ifjúságot a kultúrától, az irodalomtól és a magasabb emberi gondolkodástól is. A fiatalság kerülő úton, ha hozzájuthatott az egylet könyveihez, már persze azokhoz, amelyek éppen nem kellettek senkinek se: „Csak ismerőseimen keresztül kaphattam kölcsön könyvet az egylet könyvtárából is.” Más helyen el is mondja: „A keresztapámtól kunyeráltam ki először, hogy hozzon nekem könyvet az egyletből.”³⁵ „Voltak ott híres könyvek is — mondja a szerző a könyvállományról —, de azokhoz én még akkor nem juthattam, mert mindig kézben voltak. Annyira keresték a könyveket, hogy rájuk kellett írni, hogy olvasási idő négy nap vagy hat nap, hogy sokáig ne álljon egy kézben.” A legnépszerűbbek, úgylátszik, e kor antiklerikális olvasmányai voltak: „az olyan könyveket, mint A pápák bűnei, Szerzetesek uralma, Romok, Fényes Samu Bálvány-a, még évekig nem tudtam elolvasni, hiába lettem tagja az egyletnek.”³⁶ Természetesen csak télvíz idején jutott olvasáshoz a falusi szegénység. „Tavasszal, amikor az emberek már nem értek rá olvasni, én akkor jutottam a jobb könyvekhez — írja Veres Péter 16-17 éves magáról — sajnos, én is csak vasárnap és szombat éjszaka... , mert egész héten dolgozni voltam.”³⁷

A már említett népszerű olvasmányokon kívül értesülünk a könyvtárban fellelhető többi műről is. „Az egylet tagjainak jórésze hajdani szektárius volt” — s részben ezért, részben szervezett munkás voltuknál fogva „ezek az öreg parasztok... megvetették a „szerelmi haszontalanságokat” és minden könyvben csak az „igazságot” keresték.”³⁸ Ezért pl. *Jókaitól az Egy az Isten és Ahol a pénz nem isten* c. regények voltak meg az 1910-es években az egylet könyvtárában. „A többi könyvét meg sem vették”, minthogy „a címek voltak itt az egyedüli esztétikai tájékoztatók”, ezért kerültek be a könyvtárba *Zola Munka, Igazság* és *Föld* c. regényei. A *Ger-*

minál azonban — minthogy címe kezdő olvasóknak semmit sem árult el — nem volt meg a könyvtárban. „De olvastam — mondja Veres Péter — Tolsztoj Feltámadás-át, meg a jezsuitákról és nihilistákról szóló történeti regényeket, a tudományhoz majd később fogtam hozzá, elsősorban a szép-irodalom érdekelt.”³⁹

Az olvasókörökben, mint tudjuk, először is az újságolvasásra szoktak rá. „A Népszaván kívül a Világ, a szabadgondolkozók lapja, s a Világszabadság, a Csizmadia Sándor és a Földmunkás Szövetség lapja járt az egyletbe. A Várkonyi-féle Földművelő ekkor már megszűnt. Nagy György Magyar Köztársaságja, Fényes Samu Úttörő-je azok, amelyekre emlékszem.”⁴⁰ A magyar irodalom nagy korszaka folyóiratának, az akkor indult *Nyugat*-nak azonban — természetesen — nem volt idáig érő hatása. Pedig ugyancsak hajtotta „éhe Kenyérnek, éhe a Szónak, éhe a Szépnek” az úJVárosi agrár-socialista ifjúságot. Mégis: „Adyék harangoztak már, de az nem hallatszott idáig. Ennekem már csak nyitva volt a fülem, s rebegő, szomjas lélekkel figyeltem az idő hangjait, de még én sem hallottam róluk. Pedig én meghallottam Áchim, Várkonyi, Mezőfi, Nagyatádi, sőt még a szociáldemokrata harangok szavát is, csak éppen az övékét nem... a Huszadik Század még csak leküldte hozzánk Fényes Samut, és Andorka Sándor is tartott előadást nálunk, az asszonyok a Feminista Egyesülettel tartották fenn az összeköttetést, de a Nyugatról nem hallottam soha” — írja ez időről Veres Péter.⁴¹ A szépirodalmon túl azután idővel már itt-ott egy-egy tudományos könyvet is kaptam az egyletből. Már szocialista voltam, de ez még inkább osztályérzés dolga. A marxizmusból nem tudtam semmit, a Népszavából kezdtem megismerni, egy-egy tudományos vagy ilyen színezetű cikk egészen leigázott.” „Amire az egylet könyvtárából emlékszem: Kropotkin Kölcsonös segítség-e... a társadalmi mozgalmak történetét Kovács Gábor meg Wolfner Pál könyveiből ismertem meg, már ahogy lehetett. Szabó Ervinnek csak hírét hallottam, s... Jászi Oszkár írásaira emlékezem. (Pl. Új Magyarország felé)“ — számol be egyletbeli olvasmányairól Veres Péter.⁴²

Az ismertetett tipikus szegényparaszti olvasókör részletes vizsgálata s általában az olvasókörök s könyvállományuk előző ismertetése után rátérhetünk arra, mit tudunk az olvasókörök munkájának *külső kereteiről*. Az eddigi szétszórt adatokból már több alkalommal értesültünk arról, hogy *jövedelmük* az évi — általában I forintos — tagdíjából s a karácsonyi meg a húsvéti bálók jövedelmének e célra megszavazott részéből állott. Ebből az összegből általában a könyvtáros szájaíze szerint lehetett könyveket rendelni, számolni kellett azonban a kiadó kereskedelmi elképzeléseivel is: „amit nem tudott eladni, így szóta rá az államra (népkönyvtárak, P.I.) és a parasztra (olvasókörök, P. I.)”⁴³ A szerzeményezés kereteit jellemzi még, hogy az olvasóköri tagok érdeklődésére számottartó művek közül azokat vették meg, amelyeket magyarul olvashattak, amelyeket ki nem tiltottak s amelyek árát meg is tudták fizetni. A falusi szegénység szervezkedési és művelődési igénye éppen a parasztok művelődésére alkalmas télidőben olyan akadályokba ütközött, mint a hideg, távolság, sötétség, sár, víz és hó. Otthon meg a felnőtt férfiak „szinte láb alatt voltak, mert nőtt a család”, így e paraszti tömegek „ezekben a körökben szinte második otthonra leltek, mert télvíz idején igen sokszor este és napközben is itt

melegedtek. Akik a körbe jártak, nem azért jártak, hogy ott olvassanak, hanem, hogy hallgassák a szót, s néha ők is beleelegyedjenek a beszélgetésbe. Könyvet hoztak vissza, könyvet kértek ki és hazavitték, otthon olvasták. Ha jó volt a könyv, éjfélutánig is elolvasták a mécs mellett, hiába kárpálódott az asszony.”⁴⁴ Veres Péter anyja is mondta annakidején a fiú keresztapjának, ne hozzon több könyvet az egyletből, mert egész éjjel égette a lámpát.

Nagyrábé olvasóköreibe is, mint a többi egyletbe, „járt néhány napilap is. Mivel sokan voltak az olvasnivalók és nem volt elég újság, szükség hozta létre az újságolvasás későbbi gyakorlatát: a felolvasást. Így olvastak könyveket is.”⁴⁵

Az olvasás, illetve az olvasóköri élet formái tehát a közös újságolvasás, az otthoni olvasás és az élénk viták voltak. A nagyrábéi kultúrotthon igazgatója szól az olvasókör helyiségeiről is: „Nagyrábé egykori szegényparaszt-ságát sok kedves emlék fűzi az olvasókör szívükhöz nőtt intézményéhez. Magam is nem egy estét töltöttem el benne. Még a múlt század vége felé építette fel társadalmi munkával a falu. Kezdetben csak két nagyobbacska szobából állott az egész. De ez mihamar kicsinek bizonyult. Ekkor toldottak hozzá egy nagy termet. Az őszi idő beálltától tavaszig rendszeresen megtelt minden este. Nyáron már csak vasárnap vagy egy-egy kiadós eső után gyűltek össze benne. Volt egy kis könyvtára is. A tagdíjakból vásárolták lassankint...”⁴⁶ A tagdíjakból kellett még — a Veres Péter emlegette épületkarbantartáson kívül — felszerelést is szerezni, ez a szekrényen kívül tanyázásra való „kecskelábú asztal és lóca” (*Borsós*) volt. Az egyletek falán levő képek pontosan mutatták az agrárszocialista mozgalom 48-as gyökereit is — a német—osztrák szociáldemokrata közvetítést is. Hódmezővásárhelyről tudjuk, hogy „a munkás-egyletekben és az ezekhez tartozó olvasókörökben Marx és Lassalle képe mellett Kossuth képe is mindig ott volt.”⁴⁷

Ez olvasóköri hagyományok eleven voltára mutat, hogy Nagyrábén sikerült a kultúrotthon munkájába bevonni a régi olvasókörök 1953-ban még élő, olvasó és dolgozó tagjait: *Tiszai* Jánost, *Mózsik* Ambrust, *Jakab* Imrét. Orosházáról ismerjük a 76 esztendő *Görbics* bácsi nevét, aki 60 éven át részt vett az olvasókörök életében. A régi olvasókörök kisugárzására mutat, hogy a *Marseillaise* dallamára énekelt korabeli szövegváltozatot hallott és jegyzett fel Hódmezővásárhelyen 1954-ben *Bíró* József helybeli tsz-tagoktól.

Ma már alig mérhető fel, mit jelentettek egykor ezek az olvasókörök egy-egy falu — és sok olvasó ember életében. Befejezésül megint csak az e kérdésben legilletékesebb Veres Pétert idézzük — ki ugyan elfogultnak mondja magát, „mert tulajdonképpen az olvasóköröknek köszönhetem még talán azt is, hogy író lehettem. Az irodalommal, de az emberi gondolkodással általában és a szocializmussal különösen én a balmazújvárosi földművelő egyletben, de elsősorban annak könyvtárában ismerkedtem meg.”⁴⁸

Ez adalékok ismeretében további teendők az volna, hogy egyrészt feltárjuk a még sokféle élő helyi hagyományt, másrészt szélesebb alapon feldolgozzuk az olvasókörök történetét, a levéltári anyagot is felölelve. Mindmáig e kérdéssel legfeljebb egy-egy újságcikk erejéig foglal-

koztak, főképpen 1953—1954-ben. (L. *A magyar népművelés 10 éve. 1945—1954.* Válogatott bibliográfia. 2. köt. Bp. 1956.) E műfajon túlmenően akkor sem, az azóta eltelt évek alatt pedig — valószínűen elvi tisztázatlanságok miatt — egyáltalában nem foglalkozott senki az olvasókörök történetével. Holott fontos volna, hogy a kor ma még köztünk élő tanúinak, a kérdés hivatott ismerőinek emlékezéseit is feldolgozzuk, s ugyancsak hasznos lenne Hajdú—Bihar, illetve Békés megye olvasóköri hagyományaival foglalkozó kéziratok dolgozatok közrebocsátása is.

Olvasóköreink hajdani eleven élete, az alföldi települési viszonyok közt is ható vonzóereje jóformán kötelességünkké teszi, hogy feltárjuk és megismertessük e hagyományok élő elemeit.

Jegyzetek

1. Magyarországi szocialisztikus mozgalmak az 1902. évben. Bp. 1903. 252—253. l.
2. Magyarországi szocialisztikus mozgalmak az 1903. évben. Bp. 1904. 303—304. l.
3. Magyarországi szocialisztikus mozgalmak az 1905. évben. Bp. 1906. 535—536. l.
4. Az Országos Magyar Iskola Egyesület újpesti népkönyvtárának jegyzéke. Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának ajándéka. Bp. 1904. 3. l.
5. Népkönyvtárak és kisebb könyvtárak számára általában ajánlható művek jegyzéke. A magyar népkönyvtárak szervezésének alapelvei. Bp. 1908. 51. l.
6. Uo. 50. l.
7. Uo. 55. l.
8. Uo. 54. l.
9. Uo. 56. l.
10. Uo. 57. l.
11. Protestáns Szemle. 1909. 534—543. l.
12. A Kecskeméti Katona Kör Évkönyve, 1905—1912. 17. l.
13. Uo. 11. l.
14. Uo. 18. l. idézi a M. Társtud. Szemle 1913. évf. VI. 436. l.-t.
15. Uo. 9. l.
16. Braun Róbert: Adatok a vidéki munkásság életéhez. Huszadik Század, 1909. 513. l.
17. OMIE Újpesti népkönyvtárának jegyzéke, MKOT ajándéka, Bp. 1904.
18. Legyenek az olvasókörök a társasélet otthonai. Művelt Nép. 1953. 9. sz.
19. Népkönyvtárak és kisebb könyvtárak számára ajánlható művek jegyzéke. Bp. 1908. 51. l.
20. Erényi T.: Hozzászólás az olvasókörök kérdéséhez. Művelt Nép. 1953. 10. sz.
21. Szabó Pál: Hozzászólás az olvasóköri vitához. Művelt Nép. 1953. 10. sz.
22. Veres Péter: Legyenek az olvasókörök a társasélet otthonai. Művelt Nép. 1953. 9. sz.
23. A Jókai-jubileum és a nemzeti díszkiadás története, az előfizetők névsorával... Bp. 1904. Jókai M. összes művei. 100 k.
24. Galgóczy K.: Nagykőrös város monográfiája. Bp. 1896. 474—484.
25. Galgóczy: I. m. 474. l.
26. Galgóczy: i. h.
27. F[ényes] S[amu]: Balmazújvárosi kultúrkép. Huszadik Század, 1909. 289—293. l.
28. Fényes S. i. h.
29. Veres P.: Számadás. 3. kiad. Bp. 1937. 241. l.
30. Fényes S.: i. h.
31. Veres P.: Számadás, 46. l.

32. Uo. 62—63. l.
33. Uo. 44. l.
34. Uo. 46. l.
35. Uo. 45. l.
36. Uo. 45—46. l.
37. Uo. 62—63. l.
38. Uo. 62—63. l.
39. Uo. 62—63. l.
40. Uo. 62. l.
41. Uo. 46—47. l.
42. Uo. 71. l.
43. Szabó P.: Hozzászólás az olvasóköri vitához. Művelt Nép, 1953. 10. sz.
44. Szabó P.: i. h.
45. Borsós L.: Tanyázó olvasókör alakult a nagyrábéi kultúrotthonban. Bp. 1954. 9. l.
46. Borsós L.: i. h.
47. Bíró József: A Szántó Kovács János agrárszocialista mozgalma. Hódmezővásárhely, 1954. Csongrádi füzetek 1.
48. Veres P.: Legyenek az olvasókörök a társasélet otthonai. Művelt Nép, 1953. 9. sz.

*Материалы для истории изб читален
и массовых библиотек на Венгерской Равнине 1890—1914*

PAPP IVÁNNÉ

Настоящая статья рассматривает полосу и область истории венгерского библиотечного дела, которой до сих было уделено небольшое внимание. Конец 19 в. и начало 20 в. доставляют некоторые данные для истории двух тогдашних типов провинциальных библиотек: изб читален, создававшихся по инициативе различных слоев крестьян, и массовых библиотек, организованных официальным аппаратом.

Эти массовые библиотеки — поселенные преимущественно в национальные районы и край Венгерской Равнины, прославивших особенно революционным расположением, (как напр. комитат Бекеш) — содержались различными организациями и обществами, прежде всего Главным инспектором музеев и библиотек. Вместе с тем они были снабжены печатными карточками. Их книжный фонд составлял около 500—1500 томов, разделение которых было почти одинаково: в одной трети научно-популярная, (в большинстве нравоучительные произведения, потом популярные книги по истории и путевые записки) а в двух третях художественная литература (в большинстве дилетантская или антихудожественная забавная литература, от классиков только остаточные серии разных издателств, книги, совсем непригодные для начинающего читателя, как напр. Цицero: *Като майор*, *Де сенектуте*). В одной из пересмотренных библиотек было установлено следующее: Из 1345 книг 275 были научно-популярные, в том числе только 48 с области естествознания, экономики и гигиены. Среди 1070 томов художественной литературы не нашлось ни одного тома произведений Йанош-а Арань-а, от Шекспира только 2 а от Толстого 4. Мировую литературу представляли в большинстве произведения Верна, Купер, Май, да Монтпен, Оне и Марлитт.

Обстоятельно пересмотревши — на основании каталогов — фонд еще двух других массовых библиотек (Тисафюред и Балмазуйварош), статья занимается в дальнейшем с избами читальными, образовавшимися в это время в множестве на Венгерской Равнине (Альфелд). Эти избы читальни возникали параллельно с распространением аграрного социализма, как центры движения земледельцев и деревенской бедноты. Именно поэтому органы власти затрудняли да запрещали их и всемерно следили за их деятель-

ностью. Издания Министерства внутренних дел подробно перечисляли прекращенные а также и просившие разрешения кружки и объединения. Нередкость, что — из-за уничтожения и без того немногочисленных письменных памятников — упомянутые издания представляли единственный источник наших сведений. Другим, еще более годным источником являются воспоминания бывших членов изб читален. Разработка этих материалов только что начиналась. Самыми ценными сведениями считаются в этом отношении высказывания в статьях или в автобиографиях двух выдающихся венгерских писателей: Петер *Вереш* и Пал *Сабо* (Петер *Вереш*: *Расправа*). Оба они происходили из крестьянской бедноты и оба проживали в годы детства и юношества — переполнено жаждой чтения — в деревне (один в комитате Хайду а другой в Бихар) в обстановке живого революционного движения. Поэтому невозможно достаточно оценить все то, что мы можем узнать от этих и по ныне здравствующих писателей про избы читални.

В наших крупных деревнях-городах Венгерской Равнины, кроме библиотек разных буржуазных объединений и дворянских клубов, создавалось и много изб читален, нередков каждом, районе, даже в каждой улице. Так напр. в г. Надькереш в 1896 г. было кроме библиотек объединений и гимназии, 14 изб читален разных мастей, в зависимости от крестьянских-буржуазных слоев, стоявших за ними. Упоминается в пример, что в то время, как одна из них имела книжный фонд, содержащий 147 экз. с каталогом, при том и подписывались на 4 газеты (число членов было 212), другая не располагала совсем библиотекой и была основана только для чтения вслух коллективно написанных газет.

По ознакомлении с избями читалнями зажиточного города Надькереш, статья перейдет к рассмотрению библиотеки аграрно-социалистического объединения земледельцев в г. Балмазуйварош. Эта изба читалня, как и другие, покупала свои книги из членских взносов (1 форинт за год) и из дохода организованных ими праздничных вечеров. Немало забот доставляло им добывание средств для квартплаты и ремонта помещения. Иногда приходилось им и строить своими силами для увеличения ставших тесными помещений. Оборудование состояло обыкновенно, кроме книжного шкафа, из простых столов и скамеек. Стены были окрашены с картинами *Маркса*, *Лассала* и *Кошшута*. Крестьянская беднота ходила в эти избы читални, чтобы присутствовать при чтении газет вслух, побеседовать, подиспутировать и брать книги на абонементе. Разумеется, для этого они имели время только от осени до весны, а читать ночью. На особенно ходких книгах надо было отмечать, что выдача на дом ограничивается на 4 или 6 дней, такой интерес проявлялся к ним. Параллельно с упомянутой массовой библиотекой в г. Балмазуйварош, автор излагает и жизнь библиотеки объединения земледельцев, как это известно из сочинений Петер-а Вереш-а.

Стоило бы раскрыть и ныне кое-где живущие элементы и эвентуальные архивные следы этих изб читален и использовать их в библиотечной работе, ведь они представляли и в условиях хуторских поселений Венгерской Равнины, вызывающих тяжелые проблемы, такую действующую силу, что она побудила Петер-а *Вереш-а* к следующему высказыванию в своих воспоминаниях: «Собственно говоря, я обязан избам читалням, может быть, и тем, что я стал писателем. Я познакомился с литературой, да вообще человеческим мышлением и в частности социализмом в объединении земледельцев, а в первую очередь в его библиотеке в г. Балмазуйварош.